

Szkolnictwo wyższe w Portugalii

Rozdział środków uwzględnia ogólne plany zatwierdzone dla szkolnictwa wyższego oraz obiektywną sytuację każdego uniwersytetu, opartą na kryteriach określonych w prawie.

Ryszard Mosakowski

Portugalia była potęgą światową w XV i XVI wieku, ale utraciła znaczną część swojej zamożności i statusu wraz ze zniszczeniem Lizbony przez trzęsienie ziemi w 1755 r., okupacją w czasie wojen napoleońskich oraz utratą kolonii brazylijskiej w 1822 r. Rewolucja w 1910 r. zniosła monarchię wprowadzając republikę, ale przez następne 6 dekad krajem kierowały rządy represyjne. Lewicowy przewrót wojskowy w 1974 r. wprowadził reformy demokratyczne. W 1975 r. Portugalia przyznała niepodległość wszystkim swoim koloniom, a w 1985 r. została przyjęta do Unii Europejskiej. Kraj ten obecnie zajmuje terytorium o powierzchni 92 391 km², a jego ludność w lipcu 2001 r. wynosiła 10 mln.

Rys. Małgorzata Gnyś-Wysocka

Portugalia posiada rozwijającą się gospodarkę kapitalistyczną, przy czym PKB w 2000 r., według parytetu siły nabywczej, wyniósł 159 mld USD, a na osobę – 15 300 USD, czyli był o ok. 33 proc. niższy niż w 4 największych gospodarkach zachodnioeuropejskich.

Najstarszą wyższą uczelnią Portugalii jest Coimbra University, założony w 1290 r., wielokrotnie przenoszony do Lizbony, aby na stałe powrócić do Coimbrы w 1354 r.

STRUKTURA SYSTEMU

System publicznego szkolnictwa wyższego, podporządkowany ministrowi edukacji, zasadniczo obejmuje dwa typy szkół wyższych: uczelnie uniwersyteckie oraz politechniczne. Do kategorii uczelni uniwersyteckich należy 14 uniwersytetów, w tym Uniwersytet Otwarty oraz jeden instytut uniwersytecki niezintegrowany, natomiast do kategorii uczelni politechnicznych należy 18 politechnik. Istnieje ponadto 39 szkół wyższych nadzorowanych jednocześnie przez Ministerstwo Edukacji oraz inne ministerstwa. Są to m.in.: szkoły wojskowe, akademia policyjna oraz szkoły związane z opieką zdrowotną, turystyką i hotelarstwem.

Tworzenie wyższej edukacji politechnicznej rozpoczęło się w 1979 r., ale szkoły tego typu rozpoczęły pracę dopiero w roku akademickim 1985/86. Istniejące szkoły politechniczne były stopniowo integrowane w politechniki.

Sektor niepublicznych szkół wyższych składa się z 14 uznanych uczelni uniwersyteckich i 98 niezintegrowanych szkół politechnicznych. Rozwój prywatnego szkolnictwa wyższego rozpoczął się w 1986r., chociaż przedtem istniało kilka niepublicznych szkół oferujących edukację w dziedzinach, które nie były prowadzone w wyższych uczelniach publicznych, np. Wyższy Instytut Psychologii Stosowanej czy instytuty usług społecznych. W 1986 r. różne uniwersytety prywatne oraz duża liczba innych jednostek szkolnictwa wyższego uzyskały uprawnienia do nadawania stopni akademickich.

W 1997 r. w uczelniach publicznych kształciło się 226 288 osób, a w niepublicznych – 124 562.

ZARZĄDZANIE W UNIWERSYTETACH I POLITECHNIKACH

Jednostkami organizacyjnymi uniwersytetu mogą być wydziały, instytuty wydziałów, instytuty, szkoły, departamenty lub inne jednostki utworzone zgodnie ze statutami uniwersytetów i ustawą o dyplomach z 2000 r. Uniwersytety mogą zawierać w swojej strukturze także wyższe szkoły politechniczne (uniwersytety w Algarve i Aveiro). Każda z tych jednostek jest autonomicznie odpowiedzialna za prowadzenie jednego lub kilku kierunków studiów. Chociaż dekret z 1998 r. określił autonomię publicznych uniwersytetów w zakresie pedagogicznym, administracyjnym, finansowym i dyscyplinarnym, nie oznacza to jednak pełnej swobody ustanawiania podstawowych norm wewnętrznych i struktur organizacyjnych. Z mocy prawa, ciała zarządzające wydziałów lub innych równoważnych jednostek składowych uniwersytetu muszą zawierać następujące ciała kolegialne: zgromadzenie przedstawicieli, radę zarządzającą oraz radę pedagogiczną i naukową. W pewnych przypadkach dwie ostatnie rady mogą być połączone w radę pedagogiczno-naukową.

Ciała zarządzające na poziomie uczelni to: zgromadzenie uniwersyteckie, senat – który podejmuje ostateczne decyzje na temat tworzenia struktur uniwersytetu, planów i budżetów – oraz wicekanclerz (rektor) nadzorujący zarządzanie akademickie, administracyjne i finansowe. Zgromadzenie uniwersyteckie i senat składają się z równej liczby przedstawicieli nauczycieli akademickich i studentów, a ponadto przedstawicieli pracowników badawczych i pozostałych.

Uniwersytety mają w swoich statutach rady o funkcjach doradczych, które zapewniają związek uczelni ze społecznością lokalną poprzez włączenie do składu rady osobistości z życia gospodarczego, społecznego i kulturowego.

Statut i autonomia politechnik zostały zatwierdzone w ustawie z 1990 r., która dała tym uczelniom autonomię administracyjną, finansową, naukową i pedagogiczną. Ciała administracyjne politechnik obejmują: przewodniczącego, który nadzoruje zarządzanie spraw akademickich, administracyjnych i finansowych; radę ogólną zatwierdzającą m.in. plany działalności oraz propozycje utworzenia, przekształcenia lub likwidacji jednostek organizacyjnych; radę administracyjną wspierającą przygotowywanie planów finansowych – rocznych i wieloletnich, projektów budżetu, a po ich zatwierdzeniu dokonywanie alokacji środków do jednostek organizacyjnych.

Przewodniczący jest wybierany na 3-letnią kadencję spośród zatrudnionych na stałe nauczycieli, koordynatorów lub asystentów, profesorów (profesores catedráticos), profesorów stowarzyszonych, pomocniczych lub innych osób cieszących się szacunkiem. Istnieje możliwość ponownego wyboru na tę funkcję maksymalnie na dwie następne kadencje. Przewodniczący powołuje wiceprzewodniczącego, a ponadto, w sprawach głównie administracyjnych, jest wspomagany przez administratora pracującego w ramach kontraktu albo posiadającego status urzędnika państwowego, np. w następstwie przeniesienia na tę funkcję na określony czas z innego urzędu państwowego.

Wyższa edukacja politechniczna (ensino superior politécnico) obejmuje jednostki szkolnictwa wyższego zarówno zintegrowane w politechniki, jak i szkoły funkcjonujące samodzielnie. Obydwa rodzaje szkół są zarządzane zgodnie z przepisami o autonomii. Autonomia administracyjna szkół i innych jednostek zintegrowanych w politechniki obejmuje uprawnienia w zakresie: posiadania własnego budżetu, proponowania rekrutacji pracowników nie będących nauczycielami, przydzielania obowiązków pracownikom jednostki lub szkoły, przydziału pracowników do różnych departamentów zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami, zarządzania

i dyscyplinowania pracowników w ramach wytycznych władz politechniki, podejmowania kroków w celu nabycia towarów i usług oraz zatwierdzania wydatków, rekrutacji pracowników dydaktycznych niezbędnych do wykonywania zadań.

Ciała zarządzające szkoły obejmują: dyrektora lub zarząd, radę naukową, radę pedagogiczną (lub pedagogiczno-naukową), radę doradczą i radę administracyjną. Dyrektor jest wybierany na 3-letnią kadencję z możliwością ponownego wyboru maksymalnie na dwie kolejne kadencje. Jest on wspomagany w swoich obowiązkach przez jednego lub dwóch zastępców. W skład zarządu szkoły wchodzi: przewodniczący, wiceprzewodniczący, przedstawiciel studentów i przedstawiciel pracowników nie będących nauczycielami. Rada naukowa składa się z dyrektora lub przewodniczącego zarządu oraz nauczycieli szkoły. W jej skład mogą być także powołani nauczyciele z innych jednostek szkolnictwa wyższego, pracownicy badawczy i inni nauczyciele posiadający wysoką reputację w dziedzinie działalności szkoły.

Rada pedagogiczna składa się z przedstawicieli nauczycieli, asystentów i studentów wybranych w ramach grup, do których należą. Przewodniczy jej koordynator lub nauczyciel asystent wybrany spośród nauczycieli wchodzących w skład rady.

Rada administracyjna stanowi administracyjne ciało zarządzające szkoły, a w jej skład wchodzi: dyrektor lub przewodniczący zarządu, zastępca dyrektora lub wiceprzewodniczący zarządu oraz sekretarz, którego obowiązkiem jest wspomaganie przewodniczącego zarządu we wszystkich sprawach, głównie natury administracyjnej lub finansowej.

Jednostki szkolnictwa wyższego, niezintegrowane w politechniki, także posiadają autonomię naukową, pedagogiczną, administracyjną i finansową. Dyrektorzy lub przewodniczący zarządów i sekretarze tych jednostek wykonują, przy odpowiednim dostosowaniu, wszystkie obowiązki przewodniczącego lub administratora tych instytucji.

STUDIA

W uniwersyteckim szkolnictwie wyższym nadawane są następujące stopnie akademickie: bacharel, licencjato, mestre i doutor. Studia prowadzące do uzyskania stopnia bacharel trwają zwykle 3 lata, ale w szczególnych przypadkach mogą być krótsze o 1-2 semestry. Stopień bacharel odzwierciedla edukację naukową, techniczną, kulturową i uprawnia do wykonywania określonych zawodów. Programy studiów prowadzące do uzyskania stopnia licencjato obejmują edukację naukową, techniczną i kulturową oraz umożliwiają pogłębienie wiedzy specjalistycznej w danej dziedzinie. Studia trwają zwykle 4 lata, ale w szczególnych przypadkach, na niektórych kierunkach, mogą być dłuższe o 1-2 semestry. Stopień mestre odzwierciedla głęboką wiedzę z danego obszaru naukowego i umiejętności prowadzenia badań.

Doktor (doutor) jest stopniem naukowym, który odzwierciedla wysoki poziom kulturowy i zdolność prowadzenia badań w konkretnym obszarze wiedzy.

Tygodniowe obciążenie studentów zajęciami wynosi 25-32 godz. Dekret z 1980 r. wprowadził do uniwersytetów system punktów kredytowych. Za organizację tego systemu odpowiedzialna jest rada naukowa uniwersytetu. Każdy punkt kredytowy odpowiada 15 godz. zajęć teoretycznych, 40 godz. zajęć praktycznych, 22 godz. zajęć teoretyczno-praktycznych i 30 godz. zajęć seminaryjnych. Na żadnym kierunku studiów liczba punktów kredytowych przeznaczonych na przedmioty wybieralne nie może przekroczyć 40 proc. punktów wymaganych do uzyskania stopnia akademickiego. Studenci studiujący na kierunkach, na których stosowany jest

system punktowy, zapisują się co roku na zajęcia z przedmiotów, którym odpowiada minimalnie 12, a maksymalnie 35 punktów. W politechnikach nadaje się stopnie bacharel i licenciado.

PRACOWNICY AKADEMICKY

Nauczyciele akademicki są urzędnikami publicznymi. Dotyczą ich jednak specjalne przepisy prawne dające odpowiednie prawa i przywileje oraz narzucające obowiązki. Wśród nauczycieli akademickich, zatrudnionych zarówno w uniwersytetach, jak i w politechnikach, można wyróżnić dwie kategorie: pierwsza obejmuje osoby, których głównym zajęciem jest praca w uczelni, druga, nazywana „specjalnymi pracownikami akademickimi”, dotyczy osób, których główne miejsce zatrudnienia jest gdzie indziej. Stanowiska nauczycieli akademickich uniwersytetów należące do pierwszej kategorii to: młodszy asystent (assistente estagiário), asystent (assistente), profesor asystent lub inaczej profesor pomocniczy (professor auxiliar), profesor stowarzyszony (professor associado) i profesor (professor catedrático).

Jak wspomniano wyżej, zajęcia dydaktyczne mogą prowadzić także „specjalni pracownicy kontraktowi”. Są to osoby, które dzięki swoim szczególnym umiejętnościom mogą być zaproszone (convidado) do prowadzenia tych zajęć. Nazywani są „nauczycielami zaproszonymi”, a stanowiska, na których są zatrudniani, noszą nazwy: asystent zaproszony (assistente convidado), profesor pomocniczy zaproszony (professor auxiliar convidado) itd. Ich zadania i płace są takie same, jak wyżej wymienionych nauczycieli akademickich na równoważnych stanowiskach. Do tej kategorii nauczycieli akademickich należą także zagraniczni nauczyciele języków obcych, którzy są zatrudniani na stanowisku leitor. W uczelniach Portugalii mogą być zatrudnieni na czas określony także zagraniczni profesorowie nazywani professores visitantes.

Inne osoby posiadające stopień akademicki i studenci ostatnich 2 lat studiów mogą być zaangażowani do pomocy w działalności dydaktycznej (nigdy jednak do prowadzenia formalnych wykładów), ale mogą nie mieć pozwolenia na samodzielne nauczanie. Są oni nazywani monitores.

Od młodszego asystenta wymaga się stopnia licenciado, który jest w przybliżeniu równoważny stopniostopniowi magistra, przy czym końcowa ocena nie powinna być niższa niż dobry. Kandydat na to stanowisko musi spełniać także inne wymagania zawarte w notatce publikowanej przez uczelnię w dwóch największych dziennikach ogólnokrajowych. Na to stanowisko powołuje się na okres 4 lat. Na stanowisku asystenta wymagany jest stopień mestre i zdanie egzaminu pedagogicznego. Jeśli kandydat posiada taki stopień, nie wymaga się wówczas żadnego doświadczenia zawodowego. Na to stanowisko mogą być także promowani młodszy asystenci. W rekrutacji obowiązuje konkurs. Decyzję podejmuje rada naukowa lub odpowiedni komitet koordynacyjny. Czas zatrudnienia na stanowisku asystenta wynosi 6 lat, z możliwością przedłużenia o 2 lata w celu zakończenia pracy doktorskiej. W trakcie wykonywania pracy doktorskiej asystenci są zwolnieni z obowiązków dydaktycznych na okres 3 lat.

Od kandydata na stanowisko profesora pomocniczego wymaga się doktoratu. Asystent po zrobieniu doktoratu jest automatycznie promowany na to stanowisko. W odniesieniu do innych osób odbywa się konkurs, przy czym od kandydatów na powyższe stanowisko wymaga się 5 lat doświadczenia w nauczaniu w uniwersytecie, na pełnym etacie. Pierwsze zatrudnienie na stanowisku profesora pomocniczego odbywa się na okres 5 lat. Po upływie tego czasu i zatwierdzeniu przez radę naukową uniwersytetu otrzymuje się tenure. Aby awansować na stanowisko profesora stowarzyszonego, trzeba piastować stanowisko profesora pomocniczego, zaproszonego profesora pomocniczego lub zaproszonego profesora stowarzyszonego, mieć stopień doktora i 5 lat doświadczenia zawodowego. Powołanie na to stanowisko odbywa się na podstawie publicznego konkursu lub w wyniku

przeniesienia z innego uniwersytetu. Okres zatrudnienia na stanowisku profesora stowarzyszonego osoby nie posiadającej tenure wynosi 5 lat. Po upływie tego okresu profesor stowarzyszony uzyskuje tenure, jeśli zostanie zatwierdzony przez radę naukową uniwersytetu.

Od kandydata na stanowisko profesora, oprócz stopnia doktora, wymaga się dodatkowej kwalifikacji zwanej agregado oraz 3 lat pracy na stanowisku profesora stowarzyszonego lub profesora zaproszonego. Kwalifikację agregado otrzymuje się w wyniku obrony dorobku naukowego oraz przygotowania raportu na temat naukowego aspektu edukacji. Powołanie odbywa się na drodze publicznego konkursu lub w wyniku przeniesienia z innej uczelni. Jeśli osoba powołana na stanowisko profesora nie posiada tenure, wówczas pierwsze powołanie odbywa się na 2 lata. Po upływie tego czasu przyznawane jest tenure po zatwierdzeniu przez radę naukową. W politechnikach nauczyciele akademicki są zatrudniani na następujących stanowiskach: asystenta, profesora asystenta (professor adiunto) i profesora koordynatora (professor coordenador). Podobnie jak w uniwersytetach, również w politechnikach zajęcia dydaktyczne mogą prowadzić „specjalni pracownicy kontraktowi”. Zgodnie z kontraktem nazywani są odpowiednio: equiparado a assistente, equiparado a professor adiunto, equiparado a professor coordenador. Przy promowaniu na wyższe stanowiska w politechnikach, nie lekceważąc wagi stopni naukowych, większy nacisk kładzie się na doświadczenie zawodowe.

W 1997 r. w uniwersytetach było zatrudnionych 12 368 pracowników akademickich, w tym: 1026 profesorów, 1459 profesorów stowarzyszonych, 3188 profesorów pomocniczych, 5230 asystentów, 940 młodszych asystentów, 243 lektorów i 282 monitores. W instytutach politechnicznych w tym samym roku było zatrudnionych 4591 pracowników akademickich, w tym: 289 profesorów koordynatorów, 1667 profesorów adiunktów, 2078 asystentów oraz 557 innych pracowników akademickich.

PLACE

Tak jak inni urzędnicy państwowi, nauczyciele akademicki muszą przeznaczyć 1 proc. swojego wynagrodzenia na zasiłki zdrowotne i 10 proc. na fundusz emerytalny. Zasiłki zdrowotne dają urzędnikowi publicznemu prawo do zwrotu ustalonej sumy za każdą usługę medyczną (prywatną lub publiczną) i korzystania z krajowej służby zdrowia na takich samych warunkach, jak każdy pracownik. Różnica pomiędzy rzeczywistą wartością usługi a pokrywaną z tytułu zasiłku zdrowotnego jest uwzględniana w skali rocznej przy obliczaniu podatku. Miesięczne płace brutto w publicznym szkolnictwie wyższym Portugalii w 1998 r., wyrażone w euro, na poszczególnych stanowiskach w uniwersytetach zawierały się w następujących granicach: profesora 3520-4076, profesora stowarzyszonego (z agregado), 2964-3520, profesora stowarzyszonego/profesora pomocniczego (z agregado) 2717-3211, profesora pomocniczego 2408-2964, asystenta/lektora 1667-1853, młodszego asystenta 1235-1359.

W pewnych warunkach można otrzymać od władz uczelni pozwolenie na podjęcie pracy poza uniwersytetem, jednak osoba, która nie pracuje wyłącznie na jednym etacie, zarabia w uniwersytecie 2/3 pełnej płacy.

CIAŁA POŚREDNIE, KONSULTACYJNE I DORADCZE

Zadania w zakresie planowania, koordynacji i nadzoru nad szkolnictwem wyższym realizuje Departament Szkolnictwa Wyższego Ministerstwa Edukacji. Departament koordynuje także procedury dostępu i rekrutacji do szkolnictwa wyższego.

W celu rozwoju współpracy pomiędzy przedstawicielami gospodarki a uniwersytetami i organizacjami badawczo-rozwojowymi oraz poprawy bazy technologicznej kształcenia technicznego pracowników powołano Radę ds. Współpracy Szkolnictwo Wyższe – Biznes, na podstawie rezolucji Rady Ministrów z 1989 r. W skład rady wchodzi 3 ciała: przewodniczący powołany przez premiera, odpowiadający przed ministrem edukacji;

komitet wykonawczy składający się z 5-7 członków, powołany wspólnie przez 3 ministrów (społecznego wyposażenia planowania i administracji, edukacji i gospodarki). W skład komitetu wchodzi także 2 przedstawiciele Portugalii w komisji COMET; rada doradcza obejmująca przedstawicieli powołanych przez 5 ministrów, Radę Wicekanclerzy Uniwersytetów i Radę Koordynacyjną Politechnik.

Portugalska Krajowa Konferencja Rektorów została formalnie utworzona na mocy dekretu w 1997 r. W jej skład wchodzi wszystkie uniwersytety publiczne oraz Uniwersytet Katolicki. Konferencja współpracuje z rządem w zakresie definiowania polityki edukacyjnej, naukowej i kulturowej, a także udziela porad m.in. w zakresie projektów legislacyjnych dotyczących edukacji uniwersyteckiej, finansowania oraz tworzenia, łączenia lub zawieszenia publicznych instytucji uniwersyteckich.

FINANSOWANIE

W ramach dostępnych środków budżetowych państwo jest odpowiedzialne za zagwarantowanie uniwersytetom środków finansowych niezbędnych do ich funkcjonowania, przy czym uniwersytety mają prawo wyrażania opinii na temat kryteriów alokacji funduszy, zwłaszcza jeśli chodzi o plany inwestycyjne. Corocznie uniwersytety przedstawiają Ministerstwu Edukacji projekty swoich budżetów. Rozdział środków uwzględnia ogólne plany zatwierdzone dla szkolnictwa wyższego oraz obiektywną sytuację każdego uniwersytetu, opartą na kryteriach określonych w prawie. Kryteria te biorą pod uwagę rodzaj prowadzonych kierunków studiów, liczbę studentów, naturę działalności badawczej, stadium rozwoju uczelni oraz koszty jej utrzymania. Studenci także ponoszą część kosztów swoich studiów w formie wnoszonych opłat. Zgodnie z danymi OECD, bezpośrednie wydatki państwa na szkoły wyższe w 1997 r. stanowiły 1 proc. PKB.

Dr Ryszard Mosakowski jest adiunktem Politechniki Gdańskiej i wiceprzewodniczącym Krajowej Sekcji Nauki NSZZ „Solidarność” oraz członkiem Rady Europejskiej Education International.